

Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. (II. kötet. A bevezető tanulmányt írta és a kötetet sajtó alá rendezte B. Nagy Margit.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 408 l.

Élmény- és eseményszámba ment pár évtizeddel ezelőtt Kelemen Lajossal Kolozsvár utcáit járni. Szavai nyomán megszólaltak a várfalak, templomok, polgárházak és paloták. Rendre levetették a többszöri átépítés során rájuk rakódott gipsz- és malterréteget, s a még itt-ott kikanaláló, épen maradt ablak- és ajtókeretek révén felcsillant a ház XVIII—XVII. századi vagy még korábbi képe. S a házak szellemi megidézéséből rendre utca- és városkép állott össze. A történelmi rétegek borította utcákról a házak belsejébe, udvarába, szobáiba is elkalauzolt Kelemen Lajos, megidézve egy-egy épen megőrzött vagy leírt berendezést értékes bútorokkal, kandallóval, festményekkel. S az igazi mesterfogás csak ezután következett, mert a holt tárgyak rendre mesélni kezdtek rég volt gazdáikról, főúri és polgárcsaládokról, akik a város, Erdély vagy a tudományos-irodalmi élet történetébe írták be nevüket. És a múltat egy-egy találó anekdota tette színessé, érzékletessé.

Ha idegen hallgatta Kelemen Lajos magyarázatait, csak ámult, s szinte biztos, hogy megkérdezte kolozsvári ismerősét: ki is ez a Kelemen Lajos, honnan e végtelennek tűnő tudása. A válaszból pedig megtudhatta, hogy ő a város és egész Erdély egyik legismertebb történésze, aki unitárius kollégiumi tanárként kezdte pályáját, majd 1918-tól az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárának szentelte életét. Ide gyűjtötte be a vidéki kúriák és kastélyok kallódó gyűjteményeit, létrehozva a középkori Erdély történetének páratlan értékű forrástárházát. De beszállítás után maga is átolvasta a legtöbb anyagot, miközben rendezgette-rendszerezte, s ha tudományos katalógust — mindnyájunk veszteségére — nem is állított össze, ő maga volt az élő kalauz, aki minden érdeklődőnek kezébe adta a keresett iratköteget, s levélben is részletes tájékoztatást nyújtott egy-egy kérdéskör kolozsvári dokumentumairól.

Hosszas betegsége, majd halála után úgy tűnt, hogy hatalmas tudását a sírba vitte. Hiszen többnyire az 1910-es és 1920-as években közzétett rövid, a nagyközönségnek szánt írásain kívül alig néhány tudományos értekezés és szövegkiadás maradt fenn utána, s ezeket is már csak a könyvtárak őrizték. Igaz, iskolát teremtett. Majd mindegyik történészünk tőle tanulta a levéltári kutatómunka módszertanát, sőt a kutatási téma

kiválasztására is kapott ösztönzést. De az öt tisztelő hálás tanítványok — a modern kor szükségletének megfelelően — rendre szakosodtak, s elsősorban a szakirodalomnak dolgoztak. Az a nagyközönségnek és szakembereknek is egyforma bőkezűséggel mért művészet-, művelődés- és családtörténeti tájékoztatószolgálat, amit évtizedeken át egymagában Kelemen Lajos biztosított, folytatás nélkül maradt.

Hogy a Mester még sem vitt mindent a sirba, azt a régi folyóiratok rorgatói, s a Kelemen Lajos-bibliográfiát ismerők sejtették, tudták. Elszórt írásainak közkinccsé tétele könyvkiadásunk sürgető feladata volt. A művészettörténész tanítvány, B. Nagy Margit érdeme, hogy 1977-ben Kelemen születésének századik évfordulójára sajtó alá rendezte a még 1957-ben összegyűjtött, előkészített, de nyomdába nem került írások egy részét. Miként a címe jelezte, elsősorban művészettörténeti tanulmányokból állt össze a kötet. Örömmel forgattuk, olvastuk, ismertettük, de éreztük, hogy az „igazi” Kelemen Lajos-i örökség közzététele még hátra van. Erre csak most, öt évvel később, a *Művészettörténeti tanulmányok* II. kötetének megjelenésekor került sor.

Az öt fejezetbe sorolt 53 írás Marosvásárhelyről, Kolozsvárról, vidéki kastélyokról, templomokról és udvarházakról, régi műtárgyakról valamint híres művészekről szól. A függelékben pedig Hobán Jenő interjúja olvasható, melyben Kelemen Lajos a Házsongárdi temető nagy halottairól beszél. Az egész anyag gerincét kétségtelenül „A kincses város”-hoz, Kolozsvárhoz fűződő írások alkotják, a többi fejezet is minduntalan ide utal. Nem véletlen ez, hiszen a múlt század végétől hat évtizeden át élt itt Kelemen Lajos, tanúja volt a századvég vidékies, kis városa ébredésének, s ezzel egyidőben a nagy építkezéseknek, a műemlékek pusztulásának. Belső indíttatásból is, de utóbb mint a Múzeum-Egylet tisztviselője, hivatalából kifolyólag mindent elkövetett, hogy mentse, megőrizze, ami a múlt emléke. Írásainak jó része éppen figyelmeztetés céljával született. Egy-egy értékes épület veszélyeztetettségével, lebontásával kapcsolatos. Máskor meg örömmel értesít valamely jól sikerült renoválásról, a mérszréteg alól kiszabadított szép kőfaragvány megőrzéséről. Rendre maga is krónikásává válik a város történetének, a házak átalakulásának, s a századfordulót megelőző időkről a még élő idősebb nemzedéktől, a könyvtarak, s mindenekelőtt a levéltár dokumentumaiból kap — gyakran már az építkezés mozzanataira is fényt vető — pontos adatokat. A század elején közzétett, ma már ritkaságnak számító *Kolozsvári kalauza*, s az azt kiegészítő részlettanulmányok e kötetben megjelent szövege is valószínűleg sétára hív, városnézésre, a gyakran látott belvárosi épületek újralfedezésére.

Mint arra B. Nagy Margit bevezető tanulmánya is rámutat, Kelemen Lajost munkája, hivatala elsősorban Kolozsvárhoz és az itteni levéltárhoz kötötte. Ritkán szánhatta rá magát az akkori időkben még nagyon körülményes, sok időt és pénzt igénylő terepmunkára, vidéki kutatásra. De így is 18 vidéki kastély, kúria és templom adatait, olyan részletes leírását nyújtja építészettörténeti, genealógiai és címertani szempontból, hogy az olvasónak az a benyomása, Kelemen betéve ismerte Nagy Iván genealógiai munkáját, összes emlékiratainkat és építészmesztereink névjegyzékét, stílusát. S ma már — kevés kivétellel — az, amit ő még láthatott: egy-egy épülethomlokzat, berendezés, könyvtár — szintén a múlté, csak az ő íásaiból rekonstruálható. A IV. fejezetben ismer-

tetett műtárgyak, ötvösmélekek, szőnyegek is annyira szétszóródtak, hogy e kötet leírásai a hozzájuk fűzött kommentárokkal együtt hézagpótlóak. Van közöttük ipartörténeti írás is (a batizi kőedénygyárról), s egy remek — csak részben megvalósított — terv az unitárius egyház klenódiumainak összegyűjtéséről és lefényképeztetéséről.

S végül a Házsongárdi temető. Ide jutott Kolozsvár legtöbb hajdan-volt lakója. Így vált ez a sírkert közel négy évszázad várostörténetének tükrévé. Sem öelötte, sem őutána senki sem ismerte úgy e helyet, mint Kelemen Lajos. Neki még megadatott, hogy a század elején teljes patinájával, pompázó sírköveivel és felirataival híressé vált temetőt kutathassa. Ő kezdeményezte a Kohn Hillel- és Zsakó Gyula-féle 1911-es első tudományos sírköösszeírást, s ő volt az, aki minden nevesebb halott életútját vagy szép emlékmű keletkezési történetét oly színesen tudta előadni. Ez az interjú csak sejteti, milyen otthonosan mozgott — időben és térben is — a Házsongárd nagy halottjai között, s örökre sajnálhatjuk, hogy nem maga írta le temető-sétáit szakszerű jegyzetekkel. Akkor talán a viszonyítósók, meghatározások pontosabbak lettek volna, s könnyebben rögzíthetnők néhány elveszett sírkő helyét. Különben itt nyugszik a két Pákei Lajos is meg a grafikusművész Tóth István, akikről egy-egy írás szól a kötetben, s immár húsz éve maga Kelemen Lajos, akinek sírját nehézségek árán sikerült újra megváltani.

Felkészültsége, íráskészsége alapján Kelemen Lajos írhatott volna terjedelmes város-, művelődés- vagy művészettörténeti összefoglaló munkát. A tudományos élet örök vesztesége, hogy, minden biztatás ellenére sem írt. Hanem a jelenlegi kötet sokféle, fél oldalastól nyolc-tíz oldalig terjedő írása között a legsikerültebbek külön műfaji jellegzetességeket viselnek magukon. Ilyen például *A Toldalagi-Korda-palota*. Lírai, hangulatkeltő bevezetéssel indít, jellemzi az egész Király utcát (ma Augustus 23 utca), s a régi zenélő órához hasonlított épületek közül ragadja ki pont ezt a házat. S ő az, akinek zenélni kezd az óra, s elmondja „mennyi érdekes, szomorú és vidám történet, mennyi ábránd, remény, csalódás, beteljesült vagy összetört boldogság emléke rejtőzik“ benne. Utána a ház építtetői kapcsán több száz évet átfogó genealógiai visszatekintés következik, fordulatosan, jellemrajzokkal, anekdotákkal, majd maga a telekvásárlás, építkezés legfontosabb adatai tárulnak eléink (a levéltár mindent megőrzött), várostörténeti vonatkozások említése s a pontos művészettörténeti leírás után az egyes szobák, lakosztályok berendezéséről, lakóiról, azok életéről kapunk felvilágosítást. Renoválást szorgalmazó sorokkal ér véget az írás. Minden benne van, ami lényeges tudományos szempontból, s még élvezetes, olvasmányos lehet a nagyközönségnek. Mert ha az építkezési iratokból többet emel ki, adattárrá válik a szöveg, ha nem fűszerezi néhány anekdotával, unalmas a családtörténet. Így együtt: szórakoztató és tanulságos is.

Külön kell szólnunk B. Nagy Margit munkájáról. Nem annyira a szöveggondozást, mint a jegyzetelést illetően. Imponáló anyagismerete. Ismeri a legújabb és teljes szakirodalmat. Utal Kelemen Lajos esetleges tévedéseire, a műemlékekben azóta beállott változásokra, s olyan alapos az egyes épületekre vonatkozó, sokszor Kelemen Lajosnál sem szereplő régi valamint napjainkig terjedő új bibliográfiát mellékel, hogy ily módon kézikönyvvé kerekedik, mai értelemben is tudományos jellegűvé válik a kötet.

A könyv unitárius vonatkozásainak se szeri, se száma. Kelemen Lajos nem elfogult egyházával, vallásával szemben, bőven ír katolikus, református, sőt ortodox emlékekről is, de minthogy unitárius kollégiumi állása majd egyházi vonalon viselt tisztségei voltak, az unitárius templomok, kegytárgyak soha sem kerülték el figyelmét. Tőle tudjuk meg, milyen polgárházak állottak 1899-ig az Unitárius Kollégium új épülete helyén, hogyan nézett ki az 1938-ban elpusztított Ürmössy-ház, s kik voltak egyházi szerepet is játszó lakó-tulajdonosai, miként festett a főtéri templom a XVII. században, mikor az unitáriusok használták. A XIV. századi múltra visszatekintő püspöki lak, a Bel-Monostor utcai lengyel unitárius papi-és imaház, a Híd utcai Hertel (Dávid Ferenc)-ház, a XVIII. század végén épült unitárius templom s a pár évvel későbbi régi kollégium-épület mind megismerhető e könyv lapjairól. Külön írásokat szentel a kolozsvári egyházközség régi klenódiáinak és keleti imaszönyegeinek. A vidéki unitárius központok közül a zsinatok székhelyéül szolgáló Ádámos, a híres embereket útnak indító Torockó, a papjairól ismert Szentgerice továbbá Csokfalva, Nyárádszentmárton és Nyárádszentlászló képezik egy-egy írás tárgyát. A Házsongárdi temető legnevesebb halottjai között is sok az unitárius, nem egy díszes síremlékét az unitárius egyház emeltette.

Végül meg kell említenünk, hogy a kötet több írása először a Keresztény Magvetőben illetve az Unitárius Közlönyben jelent meg, melyeknek állandó támogatója és munkatársa volt Kelemen Lajos.

Gaal György

Binder Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1982. 397 l.

Egy nép története soha sem csak az övé, hanem a vele együttélő vagy szomszédságban levő népeké is. Úgy előadni az eseményeket, ahogy azok a valóságban megtörténtek, a legfontosabb követelménye a történelmi írásnak. Egy nép történelmi múltjának valósága, oknyomozólag igazolt ténye oly szent, mint nemzeti élete. Kihangsúlyozni azt a történelmiényt, ami az együttélő népek és nemzetiségek életének jellemzője, közös céljaiknak mélyen emberi vágya, egy történetírónak legfontosabb kötelessége.

Binder Pál könyve a legszigorúbb tény- és adatmegállapítások igazságának felsorolása mellett hazánk középkori életét tekinti át a különböző nemzetiségek együttélése igazolható adatainak ismeretében. A városok vegyes nemzetiségű lakossága mellett akadtak különböző etnikumú falusi települések is, ahol az együttélést a békés egymás mellett élés szolgálatába állított elvek és törvények szabályozták. A szerző szerint mindenekelőtt figyelembe kell vennünk, hogy a fogalmak és elnevezések esetében nem lehet a mai fogalmainkkal élnünk. A középkorban az etnikai nemzetnél nagyobb hangsúlyt nyer a társadalmi hovatartozás, sőt még a vallási is. Csak így lehet megérteni Havasalföld, Moldva, vagy Erdély vegyes lakosságú városainak életét, a váltásos közigazgatás vezetését.

Minket közelebbről a Kolozsvárra vonatkozó adatok érdekelnek, annál is inkább mert történeti jellegzetességek és tények nyerne magyarázatot, egyben igazolást Binder Pál könyve nyomán. A kolozsvári unitárius egyházközség XVI—XVII. századból származó klenodiumai kettős darabok: kehelyben, tányérban, kancsóban, és kettős azonos feliratúak is, magyar és német nyelven. A kettős gondnokság ténye évszázadokon át fennállt. Városi főpapjaink névsora fényt vet arra a tényre is, hogyan lehetett unitárius püspök a XVII. században Radeczki Bálint, magyarul nem tudó lengyel hittestvérünk. (A német etnikai közösséget képviselte.)

Kolozsváron nem csak az unitárius főpapi váltás követte szigorúan a nemzeti paritás elvét, de a templom használata is: „A Kolozsvárra anynyira jellemző váltásos rendszer egyik jellegzetessége volt, hogy páros években — amikor a város élén magyar főbíró állott —, a Szent Mihály- vagy Nagytemplomban magyarul, a páratlan években pedig szászul prédikáltak. A Nagytemplomból kiszorult náció pedig a Szent Mihály-főtemplom mellett épült Szent János-kápolnát, az ún. Kistemplomot használta.“ (222. l.) Az együttélő két nemzetiség és kétnyelvű unitárius gyülekezet életében ellentétet, mely etnikai eredetű lett volna, a történetírás nem jegyzett fel. Ez a békés együttélés nem csak Kolozsvárra, de minden helyiségre jellemző, amint azt Binder könyvéből megismerhetjük. Minket közelebbről érdekel a közös életnek másik igazolt ténye is, a Kollegium vezetését illetően: „Az 1568-as unió többek közt azt is előírta, hogy szász rektor után magyar következzen, azután megint szász és így tovább. Eszerint az unitárius kollégium élén a XVIII. század elejéig felváltva álltak magyar és szász, illetve porosz vagy lengyelországi német rektorok, ugyanakkor a szász rektornak magyar lektora, a magyar rektornak pedig szász lektora kellett legyen.“ (227—228. l.) Binder Pál könyvét olvasva, akarva akaratlanul magávalragad az igazi történész tárgyilagossága az ismert és fellelhető forrásokhoz való szigorú ragaszkodása, a tények, melyeket nem kell igazolni vagy cáfolni, mert önmaguk helyett beszélnek. És még egy nagyon fontos dolog: minden magyarázat, kommentár nélkül magávalragad az a szellem ami „Közös múltunk“ ismeretéből kisugárzik, az az építő, békés, a mindennapi életet elősegítő összhang, ami a feudális kor együttélő nemzetiségeit jellemezte, és amelynek emlegetjük kézzelfogható nagy példait: Budai Nagy Antal, vagy Dozsa közös arcát. A népet szerető embernek öröme, hogy Binder könyvét megírta és a Kriterion azt közkinccsá tette. A jegyzetekkel és forrásközlésekkel ellátott értékes történelmi munkát és szellemét ajánljuk minden olvasónak.

Szabó Dezső

Pascal: *Gondolatok*. Válogatta és a jegyzeteket összeállította Szegő Katalin. A bevezetőt Bajor Andor írta. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1982. 287 l.

Értékes könyvet adott az olvasó kezébe a Kriterion könyvkiadó, a Téka sorozatban, amidőn a „Nagy reánk kérdező“ — Blaise Pascal — jegyzeteit, „Gondolatok“ címen megjelentette.

Blaise Pascal (1623—1662), akit zsenge korában már „csodagyermekként“ emlegetnek, rövidre szabott, beteges életét a tudomány és a vallás szolgálatába állította. Tudományos munkásságának eredményei közül csak

egy néhányat említünk meg: az első számoló szerkezet elkészítése, a Pascal-féle csigavonal törvényeinek a leírása, a Pascal-féle háromszög, a szivattyú elméletének a kidolgozása, egyik előfutára a valószínűségszámításnak és a játék matematikának.

Pascal a katolicizmust megújítani akaró janzenizmus lelkes híve. Ennek védelmében írta meg vitairatát a jezsuiták ellen, a „Vidéki levelek“ címen. A kereszténység hitvédelmének megírására is készült. Korai halála miatt munkáját nem fejezhette be. Halála után jegyzeteit „Gondolatok“ címen adták ki.

A jelen kiadás Lèon Brunschvicg (1869—1944) filozófiatörténész és Pascal-kutató kritikai kiadását követi, a válogatás az első teljes magyar kiadás alapján készült.

A „Gondolatok“ a lelki élet gazdag mezejére vezetik el az olvasót. Az ember szellemi-lelki megnyilvánulásai, tudomány és vallás, az élet értelme és célja, a szórakozás és játék kérdései szólnak meg és önismertetre indítanak. „Meg kell ismernünk önmagunkat — mondja Pascal — még ha nem is segít hozzá bennünket az igazság megtalálásához, legalább arra jó, hogy rendet teremtsünk életünkben, márpedig ennél nincsen helyesebb dolog.“

A válogatást és a jegyzetek összeállítását Szegő Katalin végezte.

R. E.

SEMĂNĂTORUL CREȘTIN

Revista Bisericii Unitariene din R.S.România

Anul 88

Nr. 4

1982

CLUJ-NAPOCA

CUPRINSUL

Ziua Republicii 189

STUDII

Dr. André Gounelle: Mesaj unic pentru lumea de azi 190
Dr. Árpád Szabó: Noi puncte de vedere în studiul religiei Vechiului Testament 195
Lajos Kelemen: Vechile monumente ale parohiei Adămuș 208
Ádám Kónya: Istoricul bisericii unitariene din Chilieni 210
Géza Ferenczi: Contribuții la dezlegarea inscripției runice secuiești din biserica unitariană de la Crăciunel (jud. Harghita) 214
Dénes Benczô: Cimitirul unitarian din Mărești 220
István Lakatos: Dorințele omului bătrîn 223

LUCRĂRI OMILETICE

Mózes Nyitrai: Respectul vieții 226
István Kovács: Să căutăm omul 228
 Uriași și pitici 230
Kálmán Kőkösi: Renaștere 232
István Kovács: Încă nu e târziu 235
Zoltán Szabó: Așteptarea noastră se realizează 237
Endre Nagy: Așteptare 238

VIATA BISERICESCA ȘI ȘTIRI 241

RECENZII 246

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church in R. S. Romania

Volume 88

1982

Number 4

CLUJ-NAPOCA

CONTENTS

The Republic Day 189

STUDIES

Uniform Message in the Changing World, A. Gounelle 190

Recent Aspects for the Study of the Old Testament Religion, Á. Szabó 195

Adámus—Ádámos and its Old Relics, L. Kelemen 208

The Story of the Unitarian Church from Chilieni — Kilyén, Á. Kónya 210

Data Concerning the Deciphering of the Runic Characters, G. Ferenczi 214

The Unitarian Cemetery of Meresti—Homoródalmás, D. Benczõ 220

Wishes of an Old Man, I. Lakatos 223

SERMONS

The Respect of Life, M. Nyitrai 226

Seeking the Man, I. Kovács 228

Giants and Dwarfs, I. Kovács 230

Rebirth, K. Kökösi 232

It is not yet Late, I. Kovács 235

Our Expectation will be fulfilled, Z. Szabó 237

Expectations, E. Nagy 238

CHURCH LIFE — NEWS 241

BOOK REVIEW 246

Redacție — Editorial Office

3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin nr. 9. R. S. Romania, Tel. 146—09

Intreprinderea Poligrafică Cluj, Municipiul Cluj-Napoca, cda. nr. 3038/1983

